

ЛИТВИН

Володимир Михайлович — академік НАН України, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України

СТАЛІНСЬКА СПАДЩИНА У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ

У статті показано, як путінська Росія цілеспрямовано і дедалі активніше відтворює сталінську спадщину, зміщуючи в ній у вигідному для себе світлі акценти в оцінках Другої світової війни щодо причин і обставин, які призвели до її розв'язання. Довільно інтерпретуючи історичні факти, Путін не тільки директивно визначає, як вченим потрібно оцінювати події 1939—1945 років, а й пристосовує спотворене ним же минуле для обґрунтування свого агресивного зовнішньополітичного курсу, зокрема й війни проти України. Цей дискурс про «необхідність протидії сучасним виявам нацизму» насправді дає підстави для правомірності порівняння путінського рашизму з гітлерівським нацизмом.

Політика путінської Росії дедалі більше свідчить про наслідування нею сталінських практик агресивної поведінки й месіанства як засобів відновлення її імперського змісту. Наочне свідчення цього — розв'язана Путіним війна проти України, необхідність якої він мотивує потребою знову боротися з «нацизмом», але вже «українського гатунку».

Звідси — нова хвиля дискусій з переходом їх у історичні битви навколо Другої світової війни в частині тлумачення причин та обставин, що призвели до її розв'язання. Вже традиційні путінські наративи з цього приводу, які фактично набувають у Росії директивного характеру, не могли не наштовхнутися на зустрічну актуалізацію, здавалося б, призабутих проблем тієї війни іншими країнами — тими, що на собі сповна відчули її у 1939—1945 роках. І насамперед це:

- пакт Молотова—Ріббентропа і відповідальність керівництва СРСР за розв'язання Другої світової, враховуючи цей документ та секретні протоколи до нього;
- правомірність порівняння комунізму з нацизмом, а сьогодні — нацизму з таким російським явищем, як рашизм;
- коректність терміна «звільнення», зважаючи на те, що, на відміну від Німеччини, поляки, прибалти та інші народи Східної і Центральної Європи обстоюють таку позицію: травень 1945 року приніс остаточне звільнення від німецької окупації і разом з тим став для них початком нової несвободи. Резолюція Європейського парламенту «Про важливість пам'яті Євро-

пи для майбутнього Європи» (вересень 2019 року) фактично дала на ці питання однозначну відповідь: у ній напад німців на Польщу було оголошено «прямим наслідком» пакту між Гітлером і Сталінім. Вона фактично прирівняла націонал-соціалізм до сталінізму, охарактеризувала нацистську Німеччину та СРСР як «два тоталітарних режими, які поділяли мету світового завоювання»¹.

У травні 2020 року державний секретар США й міністри закордонних справ Болгарії, Угорщини, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Словаччини, Чеської Республіки та Естонії виступили зі спільною заявою, в якій було зазначено, що «травень 1945 року приніс закінчення Другої світової війни в Європі, але не приніс свободи усій Європі. Центральна та східна частина континенту майже на 50 років залишилися під владою комуністичних режимів. Радянський Союз, використовуючи величезну військову силу, репресії та ідеологічний контроль, незаконно окупував і анексував балтійські держави і тримав у залізних лещатах інші поневолені народи». Тому «майбутнє має спиратися на історичні факти й справедливість щодо жертв тоталітарних режимів. Маніпуляції історичними подіями, які призвели до Другої світової війни та наступного поділу Європи, є жалюгідними намаганнями фальсифікувати історію»².

Своє спільне звернення зробили також президенти Латвії, Естонії та Литви. У ньому зазначено двох безжальних диктаторів — Гітлера і Сталіна, які «розділили Європу на сфери впливу, підписавши секретні протоколи пакту Молотова—Ріббентропа між Радянським Союзом і нацистською Німеччиною. Після початку Другої світової війни 1 вересня 1939 року на підставі цієї угоди та радянсько-німецького договору про кордони й дружбу Радянський

Союз окупував та анексував Латвію, Литву і Естонію»³.

Звертає на себе увагу те, що наявне різночитання у підходах та оцінках західних політиків і дослідників щодо вищезазначених тем останнім часом стає менш помітним при постановці питання: «Чи можна порівнювати комунізм з нацизмом?». Відповідаючи на нього ствердно, історик С. Куртуа вважає, що їхня спорідненість виявляється на рівні трьох монополій: одна могутня партія, харизматичний лідер, ідеологія нової людини (на основі класової або расової ідеї) і тотальний контроль за суспільством. «Проте, — зауважує вчений, — Муссоліні та Гітлер не знищували капіталістів, вони, навпаки, на них спиралися. При цьому всі вони використовували масовий терор як метод управління. Крім того, масштаби нацистських злочинів з легкістю можна порівняти з комуністичними і за кількістю, і за методами страти із залученням професійних катів (НКВС, СС)»⁴.

Таке поєднання двох тоталітарних режимів, як зауважує відома американсько-британська журналістка й письменниця Е. Епплбаум, особливо «дратує Путіна, який щороку з розмахом святкує перемогу у Другій світовій війні та використовує цю війну як одне з символічних обґрунтувань його власного авторитаризму. Він не тільки хоче зробити Росію знову великою, він хоче зробити її такою «великою», якою вона була в той момент, коли Червона армія увійшла в Берлін». Водночас у прив'язці до поточного політичного моменту вона ще раніше висловила припущення, що, «можливо, Росія тепер вдасться до яких-небудь історичних аргументів, щоб заявити, що насправді їй належить значно більша частина території України». А також щоб нарешті перетворити Білорусь «на свою повноцінну провінцію»⁵.

¹ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_EN.html

² <https://urm.lt/default/ru/news/sobmestnoe-zaablenie-gosudarstvennogo-sekretaraa-ssha-i-ministrob-inostrannjyh-del-bolgarii-vengrii-latvii-litbjy-pol-jschi-rumjnii-slobakii-cheschskoj-respuvliki-i-estonii>

³ <https://mixnews.lv/latviya/2020/05/07/strany-byvshego-sssr-vystupili-s-zayavleniem-okonchanievtoroj-mirovoj-vojny-ne-prineslo-svobody/>

⁴ АВС: Еще более зловещая сторона Ленина, изобретателя режима террора, вдохновившего нацистов и фашистов. <https://inosmi.ru/20210301/249202035.html>

⁵ Энн Эпплбаум. The Atlantic: большая ложь Путина. <https://inosmi.ru/politic/20200106/246566637.html>

Загалом, і на це вказує Е. Кустова — директор Департаменту слов'янських досліджень Страсбурзького університету, «російське керівництво прагне передовсім до збереження сформованого після Другої світової війни світопорядку, який серйозно похитнувся з розпадом СРСР. Цей порядок забезпечував СРСР легітимність — як визволителя — та статус великої держави. Зараз, коли імідж Росії за кордоном відчутно підірвано, вона не може допустити утвердження в західному світі уявлень про СРСР як про агресора нарівні з Гітлером у 1939 році та про окупанта Східної Європи з 1944 року». Це по-перше. По-друге, «історія Великої Вітчизняної війни, як її називали в СРСР, а зараз у Росії, посідає центральне місце в російській національній ідентичності. Ця історія слугує для мобілізації населення, легітимізації й зміцнення образу Росії, яка пожертвувала собою заради всієї Європи: причому ця жертва не визнається іншими країнами». Відповідно, «Росія задіює історію та ретельно відбирає те, що може бути почуто західними країнами, зокрема все, що стосується Голокосту, щоб зміцнити свій статус великої держави, яка вже врятувала світ у минулому й залишається сьогодні ключовим гравцем у міжнародній політиці»⁶.

Радянський Союз ніколи не визнавав, що він хотів і анексував польські території, а подавав цю операцію як заходи з надання братньої допомоги трудящим Західної України та Західної Білорусі у звільненні їх від соціального й національного рабства. Втім, варто звернути увагу на таку деталь, яка опосередковано підтверджує розуміння Сталіним ціни пакту та відповідальності за нього, — зміщення у 1941 році В. Молотова з посади голови РНК СРСР. Можливо, у такому рішенні не останню роль відіграв факт його підпису на цьому документі. Спочатку, згадує колишній керуючий справами Ради Міністрів Радянського Союзу М. Сміртюков, «наші керівники почувалися так, начебто схопили Бога за бороду. Шматок

Польщі відхопили, Прибалтику отримали! Але ейфорія почала вивітрюватися під час війни з Фінляндією. Не стала вона четвертою прибалтійською республікою! А коли стало очевидним, що німці готуються до війни проти СРСР, пакт перестав бути великим досягненням радянського керівництва. І хай неофіційно, але провину за його укладення Сталін звалив на Молотова»⁷.

Показова деталь: у травні 1939 року Сталін змінив Литвинова на посаді комісара закордонних справ Молотовим. Очевидно, зважаючи на те, що нацистам буде не з руки вести переговори з євреєм. До того ж «ніхто не стояв до вождя ближче особисто і політично, ніж Молотов, і ніхто не зумів би краще домогтися того, що було потрібно диктатору». Власне, він і озвучив сталінську ідею політичного договору німецькій стороні 20 травня під час розмови з послом Шуленбургом: «Для успіху економічних переговорів повинна бути створена відповідна політична база». 28 червня він же нагадав йому про радянську зацікавленість «у нормалізації й поліпшенні відносин з усіма країнами, в тому числі й Німеччиною». 15 серпня Молотов поставив послу запитання: як німецький уряд сприйме ідею угоди про ненапад між двома країнами? А через два дні вручив Шуленбургу «офіційний лист з пропозицією підписати пакт про ненапад разом з «додатковим протоколом». Берлін лише наполіг на тому, щоб зробити це не 26—27 серпня, як пропонувала Москва, а раніше. Оскільки Гітлер у листі до Сталіна наголосив, що «напруження між Німеччиною і Польщею зробилося нестерпним», відтак «криза може вибухнути з дня на день»⁸.

Багато про що говорить те, що у затвердженій Сталіним 26 листопада 1945 року інструкції для радянських прокурорів з переліком небажаних для обговорення на Нюрнберзькому трибуналі питань другим із них було зазначено «Радянсько-німецький пакт про ненапад 1939 року та всі питання, що мають до нього будь-який

⁶ Le Figaro: Путин дорожит сформированным после Второй мировой войны миропорядком. <https://inosmi.ru/politic/20200128/246716727.html>

⁷ Жирнов Е. До 90 лет он ездил в поликлинику на электричке. <https://www.kommersant.ru/doc/16644>

⁸ Робертс Дж. Вячеслав Молотов: Сталинский рыцарь «холодной войны». М., 2014.

стосунок»⁹. Однак згода делегацій союзників обходити його не врятувала радянську сторону від обговорення в залі суду секретних протоколів, які становили частину радянсько-німецького пакту про ненапад. За наполяганням Р. Руденка — головного обвинувача від СРСР, письмові покази з цього приводу не було долучено до судових матеріалів, але вони, як і копії секретних протоколів, одразу ж набули гласності. Їх опублікували американські газети. Що не завадило Молотову заперечувати наявність таких документів до останніх днів його життя¹⁰.

Історик-германіст Л. Безименський з цього приводу зауважував: «У важкі роки Другої світової війни навряд чи спадало кому-небудь на думку починати дискусію про договір, а тим більше про протоколи. Але навіть у період своєї абсолютної влади Сталін розумів вибуховий характер цієї теми і вживав спеціальних заходів, щоб вона не набула розвитку». А далі пропонував поміркувати суто гіпотетично: «Чому б у 1945 році не сказати правду про протоколи або щонайменше не пояснити причини їх складання? Адже це була кульмінація радянського престижу у світі, і, здавалося б, можна було б «ризикнути» закрити пролом. Проте це не вкладалося у стиль Сталіна. Тим більше, що починалася «холодна війна», а її невблаганна логіка вимагала взаємних розвінчувань, у тому числі розвінчувань злісних підступів Заходу»¹¹. Сталінських настанов дотримувалося все наступне радянське керівництво — до М. Горбачова включно. Хоча окремі вчені й дипломати намагалися доводити помилковість такої лінії і пропонували бодай «теоретично» допустити факт якихось негласних радянсько-німецьких домовленостей. Один із найближчих на той час сподвижників Горбачова В. Болдін зафіксував у своїх спогадах, що секретні протоколи до 1956 року зберігалися у сейфі Молотова, а

відтоді — в архіві Політбюро. Ознайомившись з ними у 1987 році, Горбачов наказав Болдіну (як керівнику Загального відділу ЦК КПРС): «Прибери подалі. ... Нікому нічого показувати не потрібно. Кому треба — скажу сам».

На З'їзді народних депутатів СРСР, коли обговорювалося питання про секретні радянсько-німецькі протоколи та становище в прибалтійських республіках, він же заявив, що всі спроби відшукати ці документи не увінчалися успіхом. А через деякий час після цього запитав Болдіна, чи знищив той протоколи. На що отримав відповідь, що зробити це у таємний спосіб неможливо, нереально переписати усі реєстраційні книги довоєнних років. Та й «добровольців знищити подібні документи не було, а прийняти самому таке рішення архітектор перебудови і автор теоретичного опусу про нове мислення боявся»¹².

Що повинні були думати західні політики та науковці, які не через свою антирадянську налаштованість, а на підставі аутентичних, з їхньої точки зору, копій документів і численних непрямих доказів говорили про наявність протоколів? Мабуть, таке: якщо Радянський Союз так вперто заперечує їх існування, то чи не варто припускати, що подібні твердження відбивають глибоку аморальність політики СРСР тих і наступних років. Лише у 1989 році II З'їзд народних депутатів формально засудив факт підписання додаткового протоколу до пакту й інших секретних домовленостей з Німеччиною. Секретні протоколи було визнано «юридично неспроможними та недійсними з моменту їх підписання».

Через 20 років Путін оцінив цей пакт як «аморальний», але заодно нагадав, що Франція та Велика Британія знищили будь-які шанси для антифашистського фронту Мюнхенською угодою 1938 року. Відтоді його позиція щодо довоєнних подій ставала дедалі жорсткішою. У 2021 році він ухвалив закон, що забороняє публікувати матеріали, у яких «мету й рішення» радянського керівництва і військового командування прирівняно до цілей та рішень на-

⁹ Бірштейн В.Я. СМЕРШ, секретное оружие Сталина. М.: АИРО—XXI, 2018.

¹⁰ Чуев Ф.И. 140 бесед с Молотовым. Второй после Сталина. М., 2020.

¹¹ Безименский Л. Предисловие к кн.: Фляйшхауэр И. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938—1939. М., 1990.

¹² Болдин В.И. Крушение пьедестала. Штрихи к портрету М.С. Горбачева. М., 1995.

цистської Німеччини у Другій світовій війні. Так само як і заперечувати «вирішальну роль радянського народу» в розгромі Гітлера чи «гуманітарну місію Радянського Союзу у звільненні країн Європи». Що очікувано викликало критику з боку низки європейських країн, насамперед балтійських. А також поставило у жорсткі межі російських вчених, які «хочуть у розвінчувальному плані досліджувати мотиви дій Сталіна, особливо на початку війни»¹³. Що, по суті, означає наближення до нацистської практики — публічного спалювання книжок під слоганами: «Ні — писакам, які зраджують героїв Світової війни!»; «Хай живе виховання молоді в душі справжнього історизму!».

Тому не дивно, а скоріше, закономірно, що «патріотично» налаштовані дослідники та публіцисти почали вибудовувати свою систему доказів для заперечення наявності секретних протоколів. Наприклад, журналіст з історичним ухилом О. Кунгуров взявся доводити у доволі об'ємній книжці з немалим тиражем (яка до того ж перевидається) «Секретные протоколы, или Кто подделал пакт Молотова—Риббентропа», що все це «витівки» американських спецслужб з впровадження у масову свідомість тези про існування якихось секретних протоколів, начебто підписаних Молотовим і Риббентропом 23 серпня 1939 року одночасно з укладанням пакту про ненапад, з метою зруйнувати СРСР. Що саме для цього було вибито з пізньорадянських керівників принизливе для країни визнання змови з Гітлером. Відповідно, автор досить енергійно звинувачує всіх тих, хто, на його думку, причетний до фабрикації «оригіналів» протоколів, начебто знайдених у 1992 році в архіві президента РФ¹⁴.

Чимало вчених взагалі посилаються на те, що тогочасна політика переважно вибудовува-

лася на витончених комбінаціях і задоволенні власних інтересів за рахунок інших. Доходить ледь не до виправдання Парижа і Лондона, які безкінечно домовлялися з нацистською Німеччиною протягом 1933—1939 років, та підписання тієї ж Мюнхенської угоди, а за нею й німецько-радянських домовленостей. Звичайно, потрібно розуміти і враховувати дух часу. Як зауважив один проникливий експерт: «Кремль проводив дипломатію, яка не була ані моральною, ані ідеологічною. Політика Москви, як і політика демократій, не була чистою, ні благородною, ні страшенно підступною»¹⁵. Історик Герберт Фейс стверджує, що, «укладаючи з Німеччиною сумновідомий пакт Молотова—Риббентропа, який зробив неминучим розв'язання війни, вони (Сталін та його найближче оточення. — *Авт.*) керувалися лише одним принципом — чи принесе це користь Радянському Союзу й справі комунізму, а Захід також був настільки ж нерозбірливий у засобах»¹⁶.

Відомий британський журналіст Е. Лукас нагадує, що егоцентричний та вибірковий російський підхід до історії дивним чином подібний до західного: «...Скажімо, ми вважаємо за краще не згадувати про англо-німецьку угоду 1935 року, за умовами якої британський флот пішов з Балтійського моря, що дозволило Німеччині нарощувати в цьому мирному про-британському регіоні свій вплив — і посилює намагання СРСР йому протистояти. Ми виправдовуємо Мюнхенську угоду 1938 року, за допомогою якої ми змусили Чехословаччину змиритися з розчленуванням, тим, що ми ще не були готові боротися. Точно так само росіяни виправдовують пакт Молотова—Риббентропа 1939 року між радянським і нацистським режимами»¹⁷.

¹³ Том Парфитт. The Times: Владимир Путин запретил приравнивать СССР к нацистской Германии во время Второй мировой войны. <https://inosmi.ru/social/20210702/250034444.html>

¹⁴ Кунгуров А.А. Секретные протоколы, или Кто подделал пакт Молотова—Риббентропа. М.: Формат, 2014; Кунгуров А.А. Пакт Молотова—Риббентропа. Тайна секретных протоколов. М., 2018.

¹⁵ Цит. за: Le Monde diplomatique: Подноготная советско-германского пакта. <https://inosmi.ru/history/20200201/246727073.html>

¹⁶ Фейс Г. Потсдамская конференция. Как решалась послевоенная судьба Германии и других стран Европы. М., 2022.

¹⁷ Лукас Э. The Times: Забудьте про сказки и учите настоящую историю. <https://inosmi.ru/politic/20200127/246706593.html>

Історик В. Енгель пропонує розглядати ситуацію з пактом у загальному контексті, в тому числі з урахуванням низки договорів з Німеччиною внаслідок краху Версальської системи. Й розуміння абсолютно всіма міжнародними лідерами, що війна неминуча, а відтак, необхідно щось робити для запобігання їй. «В результаті, — вважає він, — злочинцями виявилися всі»¹⁸. Українські вчені переважно категоричні в оцінці пакту як цинічної злочинної змови двох диктаторів¹⁹. Те саме можна сказати й про польську наукову громадськість, оскільки для неї винятково важливим є збереження трактування, за яким Друга світова війна розпочалася саме з нападу Німеччини на Польщу й наступного за ним радянського вторгнення. Звідси — акцент на те, що «не турбота про білорусів і українців у Західній Білорусі й Україні, а ліквідація Польщі була головним завданням Сталіна у війні, яку він планував розв'язати разом з Гітлером»²⁰.

У цьому, очевидно, слід вбачати причину того, що Путін дедалі частіше порушує тему відповідальності саме Польщі за Другу світову війну. Стверджуючи, що консультувався з істориками та багато читав про польську дипломатію 1930-х років, перш ніж дійти такого висновку. Однак не тільки це сьогодні до краю загострило російсько-польські відносини. Потрібно враховувати, що непрості і навіть складні стосунки двох держав мають давню історію, а конфлікти між ними пов'язані не лише з радянським періодом. У Москві й Варшаві мало історичних причин ставитися одне до одного з симпатією. Історія взаємин двох сторін наповнена загарбницькими війнами та періодами окупації, на фоні яких епізоди мирного співіснування здаються скоріше винятками²¹. «Польща протягом тисячі

¹⁸ Пакт длиной в восемь десятилетий. <https://www.svoboda.org/a/29449846.html>

¹⁹ Див., напр.: Галушка А., Брайлян Є. Змова диктаторів: Поділ Європи між Гітлером і Сталінін, 1939—1941. Харків, 2018.

²⁰ Polskie Radio: Сталин не ставил целью «освобождение» Западной Белоруссии и Украины. <https://inosmi.ru/politic/20191215/246437429.html>

²¹ Див., напр.: Тарас А.Е. Анагомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII—XX вв.). Минск, 2010.

років посідала важливе місце у російській свідомості, — нагадує автор біографії папи Івана Павла II В. Волобуєв. — Ми були суперниками у цій частині Європи, наші зіткнення тривалий час визначали розстановку сил. Поляки поряд з росіянами — найвпливовіший у культурному й політичному відношенні слов'янський народ»²². Вони були єдиним європейським народом, який захопив і тривалий час утримував у своїй владі Москву під час польсько-російської війни 1609—1618 років.

Своїми сучасними оцінками політики довоєнної Польщі Росія вишукує додаткову аргументацію для обґрунтування неминучості за тих умов пакту Молотова—Ріббентропа. У свою чергу, польська сторона вкотре нагадує: «До ситуації, за якої вибухнула Друга світова війна, світ привели дві тодішні тоталітарні держави — гітлерівська Німеччина і сталінський Радянський Союз... Після укладення 23 серпня 1939 року в Москві ганебного пакту Ріббентропа—Молотова першими жертвами цих двох тоталітаризмів були Польща й держави Центральної та Східної Європи»²³. Таким чином польська сторона намагається не допустити перегляду вже канонічних для Заходу причин розв'язання світової війни, обмежити «з'ясування стосунків» двома державами. Розуміючи, що Європейський Союз є тим «запобіжником», який перешкоджає відродженню образ і, як наслідок, міжнаціональних конфліктів у Центральній та Східній Європі. Адже у ній мало знайдеться народів-сусідів, які свого часу не мали конфліктів між собою. Показово, що майже 50 % українців погоджуються з тим, що Друга світова війна була розв'язана внаслідок змови Гітлера і Сталіна про розподіл сфер впливу в Європі²⁴.

Радянсько-німецька угода справді зруйнувала останні бар'єри на шляху до війни, але у

²² Волобуєв В. Иоанн Павел II: поляк на Святом престоле. М.: Новое литературное обозрение, 2020.

²³ Польские СМИ: Резолюцию Сейма о «равной ответственности» Германии и СССР за начало Второй мировой — поддерживаем! <https://inosmi.ru/politic/20200110/246581684.html>

²⁴ Майже 50 % українців вважають, що Другу світову війну розв'язала змова Гітлера і Сталіна. <http://surl.li/kgdeb>

поєднанні зі зрадою Чехословаччини у Мюнхені (вересень 1938 року), коли прем'єр-міністр Великої Британії Н. Чемберлен та прем'єр-міністр Франції Е. Даладье примирилися з претензіями Гітлера на Судетську область, що дозволило йому завершити у 1939 році процес окупації всієї цієї країни. Утримуючись від публічних коментарів з цього приводу (оскільки США переймалися тоді передусім величезним боргом, несплаченим Німеччиною американським кредиторам), президент Рузвельт у приватних розмовах заявляв: двері для агресії Гітлера відкрили британці. Його обурювали віроломство Гітлера і слабодухість Чемберлена. Сама ж серпнева московська подія приголомшила увесь світ. Заголовки статей на перших шпальтах більшості газет перегукувалися з публікацією у *New York Times*: «Німеччина і СРСР підписали десятирічний пакт про ненапад; зобов'язалися не допомагати противникам у воєнних діях, Гітлер дав відсіч Лондону; Британія й Франція розпочинають мобілізацію»²⁵. Як бачимо, ця подія й досі посідає центральне місце у нинішніх зіткненнях щодо перегляду історії ХХ століття, зокрема в частині політики СРСР та його спадкоємиці – Росії.

Сталін виступив перед членами Політбюро і представниками Комінтерну з обґрунтуванням рішення підписати пакт з Гітлером та припинити переговори з англо-французькими представниками. Він заявив, що «перемога світової революції неможлива без великої війни: мовляв, уклавши угоду з англо-французами, ми запобіжимо війні, а договір з Німеччиною дає можливість розв'язати у Європі таку війну, яка зробить господарем становища Радянський Союз. За словами Сталіна, німецька сторона, безсумнівно, буде у цій війні приречена на поразку, а СРСР опиниться в ролі арбітра і допоможе німецьким комуністам»²⁶.

По суті, він розраховував на застосування тактики Леніна, який у 1914 році дивився на

охоплену вогнем Європу як на можливість знищення імперій, дестабілізації головних інститутів і перетворення імперіалістичної війни на громадянську. І в певному сенсі Ленін мав рацію: якби Перша світова війна не справила такий дестабілізуючий вплив на царську Росію, він, очевидно, не став би могутнім диктатором гігантської імперії. З тих самих причин Сталін також відчував насагу, розмірковуючи над перспективою того, що планета знову може зануритися в апокаліптичний конфлікт. Як написав історик Т. Снайдер у своїй книжці «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіном», у 1939 році мета Сталіна полягала в тому, щоб знищити ворогів їх власними руками і в кінці залишитися сильним²⁷.

Оскільки цю промову Сталіна не було опубліковано, факт її виголошення ставлять під сумнів. Однак є багато непрямих доказів, насамперед подальша політична лінія СРСР і Комінтерну, які вказують на те, що саме такою була позиція Сталіна. Саме Сталіна, позаяк про неї не було відомо ані членам Політбюро, ані зарубіжним компартіям, що стало, мабуть, найбільшчим моментом в історії міжнародного комуністичного руху. Виконком Комінтерну не знав, як пояснити те, що відбулося, коли після багатьох років боротьби з фашизмом, після того, як Гітлера таврували на всіх кутках як виплід пекла, раптом виявилось можливим укласти з ним угоду. В очах багатьох така переміна сприймалася як зрада. Ті, хто вірив Сталіну й покладав надії на СРСР у боротьбі проти фашизму, відчували себе жорстоко ошуканими. Комінтерн змушений був зняти гасло про фашизм як головне джерело імперіалістичної агресії. Термін «фашизм» стосовно Німеччини зник з документів Комінтерну, а також зі сторінок радянської преси²⁸. Натомість він отримав додаткову можливість для подальшого поширення у практичній пло-

²⁵ Маккін Д. І сталася тьма. Рузвельт, Гітлер і західна дипломатія напередодні війни. Київ, 2022.

²⁶ Глезеров С.Е. Предатели в русской истории. 1000 лет коварства, ренегатства, хитрости, дезертирства, клятв-вопругреступлений и государственных измен. М., 2021.

²⁷ Снайдер Т. Кривавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным. Киев, 2015.

²⁸ Глезеров С.Е. Предатели в русской истории. 1000 лет коварства, ренегатства, хитрости, дезертирства, клятв-вопругреступлений и государственных измен. М., 2021.

щині — «припливна хвиля» фашизму стрімко затопила європейські країни²⁹.

Говорячи про наслідки сталінського рішення, американський дослідник Н. Рейнольдс зауважує: «Альянс Росії і нацистської Німеччини, крім іншого, перекроїв політичний спектр на лівому фланзі. Він поклав кінець народному фронту, цьому німецькому (і здебільшого міфічному) союзу лібералів, соціалістів і комуністів проти фашизму, а також Комінтерну, який протягом 1930-х років просував антифашистські ідеї приблизно такого самого характеру, що й ідеї народного фронту. Для багатьох керівників Комінтерну, які пізніше склали свої голови в ході неминучої чистки, угода була схожа на вирок. Інтернаціоналістів, які боролися за Республіку (в Іспанії. — *Авт.*) під прапорами Комінтерну, відкликали до Москви, заарештовували й розстрілювали...». До того ж не слід забувати, що лінія більшовицької партії «завжди вирізнялася догматичністю, немов вона була єдиним ідеологічно правильним світоглядом. Вона ніколи не залишала можливостей для відхилення або незалежних інтерпретацій. Однак більшість членів усе ж могли зробити акцент на одній-двох ідеях на зразок боротьби з фашизмом, що знаходили відгук у їхніх серцях. Тепер же, абсолютно несподівано, партія повернула ключову доктрину з ніг на голову й вимагала твердо відстоювати новий підхід. Така переміна перетворювала чесних людей на брехунів»³⁰.

Настільки різкий поворот у стратегії й тактиці Комінтерну багато комуністів сприйняли як відверту зраду, що викликало їх масовий відтік з компартій капіталістичних країн. Деякі комінтернівці, які раніше виступали гарячими й щирими друзями СРСР, перетворилися на затятих антикомуністів. На знак протесту проти укладення пакту Молотова—Ріббентропа приблизно третина комуністів — депутатів

французького парламенту вийшли з партії. Його підписання було неприйнятним і для багатьох радянських громадян, а не лише для прихильників СРСР за кордоном. Вони не могли, як того від них вимагали, прийняти таке лицемірство. Тому можна лише здогадуватися, наскільки болісним був процес звільнення від ілюзій для людей, відданих ідеї. Як свідчать донесення агентів НКВС, вони дивувалися з приводу карколомного розвороту СРСР у зовнішній політиці. Ось лише деякі із висловлювань, зафіксованих у серпні-вересні 1939 року в Києві: «...Якась дивна співзвучність між промовами Молотова і Гітлера, у чому справа? Невже у нас з німцями зайшло далі, ніж пакт про ненапад?»; «Раніше термін «палії війни» вживався щодо Німеччини, а тепер Молотов вживає його щодо Англії й Франції...»; «...Незрозуміло одне, посилено агітували проти фашизму, розпалювали серед Червоної армії любов до Батьківщини та ненависть до фашизму, а тепер так ганебно простягли руку фашистам...»³¹.

У свою чергу, зв'язане угодою про ненапад, нацистське керівництво не могло відкрито вести пропаганду проти «нового союзника» і його Червоної армії. А оскільки, як зазначалося на плакаті на партійному з'їзді у Нюрнберзі в 1936 році: «Пропаганда нам допомогла прийти до влади. Пропаганда допоможе нам утримати владу. Пропаганда допоможе нам завоювати світ» (а в її основі лежали нацизм, антикомунізм і антисемітизм), то для підтримання морального духу, насамперед у військовому середовищі, військовослужбовцям вселяли відчуття переваги над будь-яким супротивником³².

Гітлер назвав союз з СРСР «найсумнішим тріумфом над його почуттями»³³. Він вважав, що Британія не капітулювала лише тому, що сподівалася, що Сталін врешті-решт порушить пакт про ненапад. Тому, коли прийняв рішення

²⁹ Див. на цю тему: Манн М. Фашисты. Социология фашистских движений. М., 2019; Туз А. Всемирный потоп. Великая война и переустройство мирового порядка, 1916—1931. М., 2019.

³⁰ Рейнольдс Н. Писатель, моряк, солдат, шпион. Тайная жизнь Эрнеста Хемингуэя, 1935—1961 гг. М., 2020.

³¹ Глезеров С.Е. Предатели в русской истории. 1000 лет коварства, ренегатства, хитрости, дезертирства, клятвопреступлений и государственных измен. М., 2021.

³² Арзамаскин Ю.Н. и др. Взлет и падение гитлеровской пропаганды (1933—1945 гг.). М., 2022.

³³ Мурхаус Р. Дьявольский союз. Пакт Гитлера-Сталина, 1939—1941. М., 2020.

ня про напад на СРСР, відчув себе «духовно вільним»³⁴. Тоді як його перекладач, який досить добре знав звички фюрера, усвідомлював, що «коли з тилу його захистить Сталін, він стане ще необережнішим і безвідповідальнішим у своїй зовнішній політиці». Підтвердженням таких передчуттів стали слова Гітлера у розмові з міністром закордонних справ Японії Мацуокі: «Коли повернетесь до Японії, не варто повідомляти вашому імператору, що не виникне питання про конфлікт між Німеччиною і Радянським Союзом»³⁵. Оскільки, мовляв, візит Молотова до Берліна показав, що «Росія хоче прибрати до рук Європу». За цим відбулося примітне зізнання щодо його ставлення до німецько-радянського пакту про ненапад: «Чесним цей пакт ніколи не був — надто глибока прірва в наших світоглядах»³⁶. Потрібно враховувати, що, «будучи англофілом, фюрер довго не втрачав упевненості в тому, що англійці рано чи пізно змінять свою стратегію щодо Німеччини, з тим щоб запобігти поширенню більшовизму в Європі. Він не міг зрозуміти, як народ, «настільки обдарований у торговельних справах і підприємстві», може співпрацювати з комуністами»³⁷.

В. Бережков — особистий перекладач Сталіна — у своїх спогадах звертає увагу на те, що «важливо враховувати особливе ставлення Сталіна до Гітлера. Вони ніколи не зустрічалися. Але Сталін очікував на таку зустріч, відчував до нацистського диктатора своєрідне тяжіння. Судячи з висловлювань Гітлера, він також високо цінував Сталіна. У них було чимало спільного». Коли виникла необхідність оформити нову ситуацію після спільного вирішення Німеччиною і Радянським Союзом «польського питання» і Ріббентроп знову прибув до Москви, Сталін на банкеті не лише

виголосив тост на честь Гітлера, а й запевнив рейхсміністра: «Радянський Союз дуже серйозно ставиться до нового пакту. Я ручаюся своїм чесним словом, що Радянський Союз не обдурить свого партнера...». Хвала, яку Сталін віддавав Гітлеру, не залишилася без відповіді. У другій половині грудня фюрер надіслав «вождю народів» вітання з нагоди його 60-річчя. У телеграмі було висловлено «найкращі побажання благополуччя й процвітання дружньому Радянському Союзу». Сталін одразу ж відповів: «Дружба народів Німеччини і Радянського Союзу, зцементована кров'ю, має всі шанси зберігатися й міцніти»³⁸.

Тему особистих стосунків між Гітлером і Сталіним висвітлено в роботі історика Р. Ганеліна «СССР и Германия перед войной: отношения вождей и каналы личных связей»³⁹. Однак частину наведених у ній джерел не знайдено, інші викликають у дослідників підозри у їх фабрикації. У деталях і подробицях показує у новому звучанні характери й логіку поведінки головних діючих осіб світової війни з обох сторін конфлікту військовий історик Е. Робертс у книжці «Смерч войны»⁴⁰.

Після укладення пакту нацистські й радянські дипломати розпочали опрацювання всеосяжних торговельних угод між двома країнами: Німеччина мала відправляти свої промислові товари на схід, а Радянський Союз — сировину на захід. У результаті виникло те, що історики назвали «неістотною» радянською «артерією», яка жила німецьку воєнну машину. Можливо, радянський імпорт не відіграв надто значущу роль у забезпеченні вермахту в 1940 році. СРСР не зміг дати Третьому Рейху більше ніж 4,5 млн барелів нафти. Однак доволі складно переоцінити масштаби серйозної травми, якої Німеччина зазнала, зіткнувшись з вкрай обмеженими ресурсами внаслідок Першої світової війни. Під'єднавши Німеччину до радянської «артерії», Гітлер зміг подолати один з найбільших страхів своєї кра-

³⁴ Ріс Л. Аушвіц. «Остаточне рішення» нацистів. Київ, 2022.

³⁵ Шмидт П.-О. Переводчик Гитлера: статист на дипломатической сцене. М., 2020.

³⁶ Келлерхофф С. Чем быстрее мы разобьем Россию, тем лучше! <https://inosmi.ru/history/20201222/248796259.html>

³⁷ Миш Р. Я был телохранителем Гитлера. М., 2010.

³⁸ Бережков В. Рядом со Сталиным. М., 1998.

³⁹ Ганелин Р.Ш. СССР и Германия перед войной: отношения вождей и каналы личных связей. СПб., 2010.

⁴⁰ Робертс Э. Смерч войны. М., 2011.

їни, а саме: страх перед вступом у нову війну. «До літа 1940 року Радянський Союз став найважливішим постачальником сировини для німецького Рейху», — констатував німецький історик Г. Швендеман⁴¹.

У кінцевому підсумку наслідки торгівлі з Гітлером гостро відчув на собі саме Радянський Союз, коли побачив, що нацистські завоювальники, які вторглися на його територію, були напрочуд добре оснащені радянськими товарами. «На Східному фронті постійно розгорталася одна й та сама іронічна сцена. Німецькі солдати, які харчувалися українським зерном, прибули на місця битв завдяки кавказькій нафті, у чоботях з гуми, доставленої Транссибірською магістраллю, стріляли з гармат, виготовлених із загартованої сталі, по своїх колишніх союзниках», — написав Е. Еріксон у своїй роботі, присвяченій торгівлі між Радянським Союзом і нацистами. Торговельні зв'язки між ними зберігалися аж до самого початку війни. Навесні 1941 року, коли мільйони німецьких солдатів виступали у східному напрямку для нападу на СРСР, потяги з радянським зерном продовжували рухатися до Німеччини.

Збільшенням поставок сировини Сталін «прагнув переконати Гітлера в тому, що нацисти можуть отримати все необхідне від Радянського Союзу й без війни з ним». Тоді як «Гітлер і багато нацистських бонз вважали просто нестерпним той факт, що майбутнє великої Німеччини повністю залежить від доброї волі Сталіна». Самі ж факти надання дієвої допомоги нацистському вермахту, як констатує англійський історик Л. Ріс, донині «залишаються вельми пікантною й незручною складовою російської військової історії»⁴².

За твердженнями деяких вчених, Гітлер боявся, що підступний радянський деспот якось зуміє перехопити ініціативу і публічно оголосити про великі односторонні поступки Ні-

меччині. Очевидно, зауважують вони, Сталін обговорював таку можливість з Молотовим. Однак якщо вони й обмінювалися такими міркуваннями, то документальних підтверджень цього немає. С. Коткін допускає, що замість того, щоб вдатися до хитрощів, Сталін чіплявся за свою віру в те, що Німеччина не зможе атакувати Росію, не розібравшись з Великою Британією, хоча у британців не було ані континентальної армії, ані території, з якої вони могли розпочати вторгнення. Сталін припускав, що йому вдасться виграти достатньо часу при переговорах, коли Гітлер нарешті висуне свій ультиматум. Можливо, він міг погодитися на задовільні вимоги і таким чином запобігти війні або ж, що найвірогідніше, розтягнути переговори до моменту, коли Гітлер уже не зможе розпочати вторгнення, й отримати ще один дорогоцінний рік, протягом якого продовжувалося б переоснащення Червоної армії. Навіть якби це не спрацювало і війна все-таки розпочалася, німцям потрібно було щонайменше ще два тижні для повної мобілізації, вважав Сталін, що дало б час для мобілізації і йому самому. Коли радянська розвідка в Берліні та за його межами донесла, що вермахт «закінчив усі воєнні приготування», він не усвідомив, що це означало повне вторгнення всіма силами у перший же день⁴³.

Багато про що говорить уже сама фраза, яку тільки й зміг вимовити Молотов, коли о четвертій з хвилинами ранку 22 червня 1941 року німецький посол у Москві граф Шуленбург прибув до його кабінету в Кремлі, щоб оголосити війну СРСР: «Невже ми на це заслужили?». На що посол відповів, що «ці претензії були обґрунтованими», але потім знизав плечима і додав, що «не міг на них відповісти, оскільки Берлін абсолютно (його) не інформував». Втім, Молотов із завидною наполегливістю категорично заперечував щось подібне. Щоправда, підтверджував, що в перші дні війни, наповнені неясностями і поразками Червоної

⁴¹ Трестин Хоппер. National Post: СССР выиграл для нас Вторую мировую войну — жаль, что он также способствовал ее началу.

<https://inosmi.ru/politic/20210509/249683215.html>

⁴² Рис Л. Сталин, Гитлер и Запад. Тайная дипломатия Великих держав. М., 2013.

⁴³ Стивен Коткин. Foreign Affairs: когда Сталин столкнулся с Гитлером. Кто кого перехитрил. <https://inosmi.ru/20210916/250515911.html>

армії, Сталін кинув фразу: «Все просрали»⁴⁴. У розгорнутому вигляді її подав А. Мікоян: «Ленін нам залишив велику спадщину, і ми, його спадкоємці, все це просрали...»⁴⁵.

Щоб остаточно не «просрати» все, Сталін наважився на відчайдушний крок — дав згоду на передачу Гітлеру через болгарського посла І. Стаменова пропозиції про припинення бойових дій в обмін на великі територіальні поступки — Прибалтика, Молдова, значна частина України, Білорусі. За словами Берії, Молотов назвав це «можливою другою Брестською угодою». Посол відмовився бути посередником у такій сумнівній справі і сказав, що «якщо ви відступите навіть до Уралу, то все одно переможете»⁴⁶.

Спромігшись лише 3 липня 1941 року на звернення до народу, Сталін, зокрема, чимало уваги в ньому приділив радянсько-німецьким домовленостям: «Можуть запитати: як могло трапитися, що Радянський уряд пішов на укладення пакту про ненапад з такими віроломними людьми і бузувірами, як Гітлер та Ріббентроп? Чи не було тут допущено з боку Радянського уряду помилку? Звичайно, ні! Пакт про ненапад є пактом про мир між двома державами. Саме такий пакт запропонувала Німеччина у 1939 році. Чи міг Радянський уряд відмовитися від такої пропозиції? Я гадаю, що жодна миролюбна держава не може відмовитися від мирної угоди з сусідньою державою, якщо на чолі цієї держави стоять навіть такі нелюди і людоїди, як Гітлер та Ріббентроп. І це, звичайно, за однієї неодмінної умови — якщо мирна угода не зачіпає ані прямо, ані опосередковано територіальної цілісності, незалежності й честі миролюбної держави. Як відомо, пакт про ненапад між Німеччиною і СРСР є саме таким пактом.

Що виграли ми, уклавши з Німеччиною пакт про ненапад? Ми забезпечили нашій країні мир протягом півтора року й можливість підготовки своїх сил для відсічі, якщо фашист-

ська Німеччина ризикнула б напасти на нашу країну всупереч пакту. Це певний вигравш для нас і програш для фашистської Німеччини»⁴⁷.

Це далеко від об'єктивності обгрунтування, яке Сталін висунув у 1941 році майже як запізніле виправдання своєї провальної політики, дуже швидко стало головним радянським трактуванням. У такому ключі вибудовували раніше свої аргументації радянські, а тепер значна частина російських дослідників: Радянський Союз повернув собі більшу частину територій, відторгнутих у 1918—1921 роках. На них німці та їхні союзники у 1941 році втратили більше солдатів і техніки, ніж у Польщі, Бельгії та Франції разом узятих у 1939—1940 роках. Істотно збільшився людський потенціал СРСР. Так, на 17 січня 1939 року населення країни становило 170,5 млн. Його природний приріст з січня по грудень 1939 року становив 2,9 млн чоловік, тобто 1,8 %. На приєднаних територіях проживало понад 25 млн. Угода дала можливість Червоній армії не лише створити інфраструктуру на нових позиціях у західних військових округах, а й провести переоснащення новою технікою⁴⁸.

Російські дослідники, які все ж серйозно беруться за тему війни, добре знають, що їм краще обходити, серед інших «чутливих» тем, пакт Молотова—Ріббентропа та події в Польщі у вересні 1939 року. Точніше, писати про них можна, якщо є готовність дотримуватися директивно встановлених правил і не виходити за окреслені Кремлем межі. В іншому разі «токсичними можуть стати не лише темні сторінки Другої світової, а й будь-які сучасні для історичної науки теми»⁴⁹. Російський закон проти «реабілітації нацизму» містить спеціальну заборону, під загрозою кримінального покарання, на поширення «недостовірної» ін-

⁴⁷ Кульков Е., Мягков М., Ржешевский О. Война 1941—1945. М., 2005.

⁴⁸ Див., напр.: Широкоград А.Б. Пакт Молотова—Ріббентропа — детонатор мировой войны или шаг к Победе 1945 г.? М., 2020.

⁴⁹ Мартынов К. Повелители истории. Новое назначение Мединского и грядущее «дело историков». *Новая газета*. 31 июля 2021.

⁴⁴ Чуев Ф.И. 140 бесед с Молотовым. Второй после Сталина. М., 2020.

⁴⁵ Микоян А.И. Так было. М., 2000.

⁴⁶ Рис Л. Сталин, Гитлер и Запад. Тайная дипломатия Великих держав. М., 2013.

формації про діяльність Радянського Союзу під час Другої світової війни. «Інакше кажучи, будь-яку згадку про злочини, не засуджені в Нюрнберзі, можна прирівняти до заперечення звірств нацистів. Звичайно, — іронізує з цього приводу Т. Снайдер, — в Нюрнберзі не засуджували жодних дій Радянського союзу, тому що Совети були серед переможців і суддів»⁵⁰.

Нацистсько-радянський пакт мав неабиякий вплив на подальший драматичний розвиток процесів у Європі та світі загалом. І його «ніяк не можна віднести до другорядних або дивних подій, і знати про нього важливо не тільки для того, щоб краще зрозуміти Другу світову війну, а й щоб повніше уявити собі загальну картину історії ХХ століття»⁵¹. І ХХІ століття також. Включно з моделюванням істориками та письменниками того, як виглядав би сьогодні світ, якби не було Другої світової війни. Наведемо деякі їхні оцінки і припущення: Радянський Союз ніколи не став би європейською імперією. Британія і Франція були настільки антикомуністичними, що ледь не розбомбили російські нафтові родовища у 1940 році після підписання Сталіним пакту з Гітлером, а ще вони планували направити війська на допомогу Фінляндії. Вони б не стали сидіти, склавши руки, якби Радянський Союз вторгся в Німеччину (це справді могло б відбутися, якби Совети перемогли Польщу в російсько-польській війні 1920 року).

Значну частину німецької армії в ході операції «Барбаросса» становили збройні формування союзників з країн «Осі», які через дурість приєдналися до «хрестового походу Гітлера» проти більшовизму. Серед них були Румунія, Угорщина, Болгарія та Фінляндія. Завоювання Румунії, Угорщини та Болгарії дозволило на багнетях Червоної армії встановити в цих країнах комуністичні режими, те саме відбулося й після звільнення (так, це було звільнення від жахів нацистського правління) Польщі

⁵⁰ Тимоти Снайдер. *New York Times* (США): война с историей — это война с демократией. <https://inosmi.ru/20210704/250039581.html>

⁵¹ Мурхаус Р. *Дьявольский союз. Пакт Гитлера—Сталина, 1939—1941. М., 2020.*

та Чехословаччини. Іншими словами, якби не було Гітлера, не було б і Варшавського пакту.

Кордони Росії сьогодні виглядали б інакше. Гітлер і Сталін поділили Польщу в 1939 році, а після війни Радянський Союз анексував більшу частину захопленої польської території, тоді як Польща отримала «в порядку компенсації» частину території Німеччини. Якби не було війни, ці землі ніколи не перейшли б в інші руки, а східна Прусія була б сьогодні частиною Німеччини, а не Росії.

Реальністю є те, що операція «Барбаросса» призвела до зруйнування промисловості та пограбування природних ресурсів Росії і України. Ці втрати лише частково було компенсовано за рахунок ленд-лізу та післявоєнного захоплення Советами трофеїв у Німеччині. Безжалісна реалізація Сталіним планів індустріалізації у 1930-х роках дозволила радянській економіці зростати приголомшливими темпами. Саме це допомогло Радянському Союзу перетворити царську селянську країну на потужну промислову державу, спроможну виробити достатню кількість зброї, щоб знищити гітлерівські танки. Навіть з урахуванням економічних суперечностей комунізму було б цікаво подивитися, як би виглядала радянська економіка у довгостроковій перспективі, коли б не було війни.

При цьому претендентів на місце, яке зайняв СРСР, було небагато. Якщо не рахувати Сполучені Штати, то безумство Гітлера знищило його конкурентів. Світ у 1939 році був багатополярним, чимало держав вели боротьбу за вплив. У 1945 році залишилося дві наддержави — США і Радянський Союз. Інші претенденти були розчавлені, окуповані чи виснажені. І це найбільша спадщина, яку Гітлер залишив Росії.

Путінська Росія являє собою лише тінь порівняно з військовою потугою і глобальним впливом Радянського Союзу. Гітлер залишив вакуум влади в Європі, який був заповнений СРСР. Чи варто було заплатити за це життями 20 млн чоловік — це інше питання⁵². Утім,

⁵² Майкл Пек. *The National Interest*: как Вторая мировая война изменила место России в мире. <https://inosmi.ru/politic/20210509/249665859.html>

його актуальність і злободенність відновлює нинішня воєнна агресія Росії проти України, мотивацією для якої Путіну слугує сталінська політика та сталінська спадщина, модернізована ним у те, що дедалі частіше у публічному просторі означають терміном «рашизм». Якраз його ідеологія становить основу і зміст так званої «спеціальної воєнної операції», яку, у свою чергу, обґрунтовано необхідністю «протистояння тим самим геополітичним силам, з якими радянська держава воювала у 1941–1945 ро-

ках». До того ж наголошено на її «превентивності», яка полягає (вдумайтесь!) у тому, що «ми відповідали, а не починали СВО», спираючись на «вивчені» російською владою «уроки» історії⁵³.

Що ж, судячи з усього, РФ виявилася поганим учнем. А історія таким завжди виносить свій вердикт. Суворий, але справедливий!

⁵³ Лейба Г. Эксперты сверили понимание уроков истории России и Украины. <https://www.kommersant.ru/doc/6056781>

Volodymyr M. Lytvyn

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

STALIN'S LEGACY IN MODERN RUSSIAN POLITICS

The article shows how Putin's Russia is purposefully and increasingly actively reproducing the Stalin's legacy, shifting in a light favorable to it the perspective in assessments of the Second World War regarding the causes and circumstances that led to its outbreak. Arbitrarily interpreting historical facts, Putin does not only prescriptively determine how scientists should evaluate the events of 1939–1945, but also adapts the past, distorted by him, to justify his aggressive foreign policy course, including the war against Ukraine. This discourse about the "necessity of countering modern manifestations of Nazism" actually gives grounds for the legitimacy of comparing Putin's Ruscism to Hitler's Nazism.

Cite this article: Lytvyn V.M. Stalin's legacy in modern Russian politics. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2023. (8): 23–35. <https://doi.org/10.15407/visn2023.08.023>